

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԱՇԽԱՐՀԻ ԼՈՅՍՆ Ի ՇԱՅՍ

(ԳԱՐԵԳՐԻՆ ԵՊՍ. ՏՐԱՊԵՉՈՆԻ)

Շատ չսպասեցինք ունենալու համար դարձեալ հոյակապ գիրք մը Տրապիչանի եպիսկոպոսէն: Կսած ենք իր մասին խորեւանխոնջ աշխատողի մը, և արդէն իր երկհատոր գիրքերը, որոնց յաջորդները նա կը խոստանայ մեզի, ու տակաւին բազմաթիւ գրուածքներ հատորի չկապուած, իր հոգիի այդ կողմին դերազանց ապացոյցը կը ներկայանան:

Աշխատելու սէր, իր քանքարը առօրեայ շրջապատէն իր ծերութեան այս տարիքին, կ'ընեն զինքը իրապէս մէկը մեր այն եկեղեցականներէն, որոնք եւ՛ր դարու մեր մեծ սուրբերուն հոգիի շէնքը կը կրեն: Արմաշ տուած է մեզի խումբ մը այդ տիպարներէն, որոնք մեր եկեղեցական կեանքի վերջին շրջանի կենսաւորման նպաստողներէն եղան. ու կազմեցին «Աղգային Եկեղեցի»-ի խոհալ մը, կրօնքը և անոր մարմնաւորում եղող եկեղեցին դնելով մեր ազգային բաւականագործութեան կալուածներէն ներս: Դարուն պահանջքն էր աս, մեր ցեղին հօր և անոր յատկաւորումները փրկելու եղանակ՝ որ ինքզինքը զգալի ըրաւ մեր ժողովուրդին բոլոր ստեղծագործական կարողութիւններուն մէջ: Եկեղեցին «որչափ համամարդկային» նոյնչափ ազգային հագեւոր տուն մըն է, ուր իւրաքանչիւր ցեղ կը գտնէ արտայայտութեան իւրաքանչիւր եղանակ մը: Ու մեր եկեղեցին առաւել լաւար եղաւ այդպէս, ըլլալով հայրենիքը մեր ժողովուրդին հոգիի և մտքի կեանքին:

Ցեղային կեանքի, աւելի մեղմ և սովորականացած բառով, ազգային կեանքի գովքն է որ կը հիւսէ Գարեգին Սրբազան իր այս գիրքով: Ժամանակավրէպ մը թող չնկատուի ան, երբ մեր շուրջը մեզմէ աւելի մեծ ժողովուրդներ ցեղային խոհալներով կը բոցավառին. ու տակաւին՝ երբ մենք ցրուած և անհայրենիք շատ պէտք ունինք հաւաքուելու խոհալի նոյն դրօշին տակ ու ժայռանալու բնաջնջումի հեղեղին գէմ: Ցեղը ի վերջոյ դարերէն հասած և

գորերով կուտուած բնագոյներու ամբողջութիւն մըն է. բնագոյներու՝ որոնք զինք անադարտ կը պահեն միշտ իր ցեղային տեսիլներուն առջև: Ահաւանիւր կ'անցնին բայց ցեղը իբրեւ ոգեկան ուժ կը մնայ ու կը տեւէ եւ ինքզինքը կը պարտագրէ անհատներուն վրայ: Ահաւասիկ թէ ինչու մեր ցեղը պէտք է որ պահուի մանաւանդ իր իւրայատուկ հասկացողութիւններուն, իր ինքնատուութեանց և իր եկեղեցիին համար:

Գարեգին Սրբազան իր առաջագրութիւնները տալու համար մեզի, ընտրած է մեր պատմութեան ամենէն տիպար գէմքերէն. անոնք որոնք իրապէս եղան մարմնաւորումները մեր ոգիին: Անոնք կը պատկանին երկու դասակարգերուն ալ՝ հաւասարապէս, աշխարհական և եկեղեցական. բայց անոնք կը նոյնանան ոգիի՝ նոյն ազգեցողութեան տակ: Որովհետեւ ինչ որ երեւոյթները կ'ընէ նոյն, անոնց ներքեւ գտնուող ոգիին նոյնութենէն կ'արտահոսի: Ժիշդ նոյն է պարզան մեր ազգային և եկեղեցական պատմութիւններուն ալ համար: Մեր ցեղին կեանքը այդ երկուքին անքակտելի միաւորութեան ծնունդն է, տեսակ՝ մը միաւրեւակութիւն հոս ալ, ուր երկու տարբեր աշխարհներ, հոգեկան և նիւթական, սերտորէն կը կապուին իրարու ըլլալու համար Մի և նոյն: Գարեգին Սրբազան կը ջանայ այդ նոյնացնող ոգին փոխանցել իր ընթերցողներուն, որոնք օտար միջավայրերու և ազգեցողութիւններու շրջանակին մէջ, ծուէն ծուէն կը պարպուին իրենց անցեալէն, իրենց նախահայրերու տեսիլներէն:

Կ'առնէ իրեն նիւթ մեր պատմութեան (հասկնալով Աղգայինը եւ եկեղեցականը միանգամայն) ամենէն շատ կրկնուած, բայց միեւնոյն ատեն ամենէն շատ խանդավառող և կենդանի տեսարանումները. կուտայ զանոնք ընդարձակ պատմումի մէջէն, յանձնելով թուղթին անխնայ ամէն ծանօթութիւն զոր ունի անոնց մասին, չմոռնալով նոյնիսկ անգրադառնալ աշխարհագրութեան, բառերու իմաստին, մեր հին դիցաբանութեան, մեր ժողովրդական աստութիւններուն եւ այլն եւ այլն: Իբրեւ հանրազնական սքանչելի գիրք մըն է: Բայց անչուշտ իր նպատակը տալ չէ մեզի ծանօթութեանց շտեմարան մը, այլ մեր պատմութենէն խոր և կենդանի պարզումներ՝ զանոնք դարձեալ իրա-

կանացնելու իղձով իր ընթերցողներու հոգիի աշխարհէն ներս:

Իր պատմութիւններուն ուժականութիւնը կը հիմնէ ապրուած կեանքին վրայ իբրեւ կրօնական շնչոտ և ուղղութիւն: Իրեն համար կրօնքը կեանքն է. ճիշդ այս պատճառաւ տրամաբանական յառաջատուութիւնը գինք կը տանի ոչ մէկ տարբերութիւն գնելու ըմբռնութիւններու և հաւատալիքներու մէջ: Զափազանց ազատամտութեան մը կը հասնի հոս Սրբազան հեղինակը: Թերեւս ազդեցութիւնը իր շրջանակին. պէտք է գիտնալ որ Հիւս. Ամբրիկա երկար ատեն մնացած է ան: Մենք կը կարծենք որ կեանքը իր բուն իմաստը կ'առնէ իր խիստ ըմբռնութիւններու արժէքէն: Եւ ամէն ըմբռնում, դաւանանք կրօնական կալուածին վրայ, նոյն չափանիւղով չէ որ կը գընահատուի: Ըմբռնութիւնը մէկ է, և անոր լոյսով ապրուած կեանքն է գերազանց կեանքը: Քրիստոնէութիւնը, իբրեւ ճշմարտութեան կրօնք, նախ ըմբռնումի, հաւատալիքի կրօնքն է, յետոյ կեանքի: Նախ պէտք է հաւատանք ճշմարտագէտ, յետոյ ապրելու համար զայն իբրեւ կրօնք: Ծիւղոտ որ համար անջրպետը միշտ խորունկ պիտի մնայ դաւանութեանց, տարակարծութեանց, խեղաթիւրութեանց միջև: Արդէն դէպքերն ու դէմքերը, որոնք մեզի կը տրուին այս գիրքով՝ կը պատմեն իրենց կեանքը լուսակերպով այն խորունկ հաւատքին մասին, որ զիրենք այդպէս կը բերէ մեզի դարերուն մէջէն անաղարտ եւ խանդավառիչ:

Հարկ է որ անդրադառնանք քիչ մըն ալ գիրքին գրական արժէքին. իր այս հատորով մեզի տուած է չորս դրուագներ «որոնք մեր պատմութեան ամենէն մեծարժէք և լեցուն մէկ շրջանի կեանքը կը ներկայացնեն»: Անոնք են. «Գրի գիւտօր», «Վարդանանք և Ղեւոնդեանք», «Վարդանաձինն Շուշան» և «Վահան Մամիկոնեան»: Մեր մտքի և հոգիի յաղթանակներու չորս դրուագները: Թէ որքան մօտեցած է անոնց էութեան, ու որքան կրցած է այդ «մեծարժէք և լեցուն կեանքը» բերել իրականութեան, ահա հոգ պիտի կայանայ այս գիրքին արժէքը:

Տուած է այդ կեանքը բազկացնող չորս դրուագները, իւրաքանչիւրը՝ ընդարձակ

էջերու մէջ: Սակայն ընդարձակութիւնը մնասած է շատ իր գիրքին. որովհետեւ ան ոչ մէկ ատեն նշան է խորունկ մերձեցումի և ընկղմումի շրջանի մը հոգեբանութեան մէջ: Կը ճապաղի պատմութեանց, ծանօթութեանց, բացատրութեանց, բանասիրութեան, զիցարանութեան և իր մտքի բոլոր արժէքներուն մէջ: Գիտէ ընտրել գեղեցիկ, նուրբ բառեր ու կազմել անոնցմէ վսեմ և «ազնուականացած» նախադասութիւններ, որոնք աւելի շինուած կը թուին, գրական արտայայտութիւն մը տալու համար իր գրքին, քան թէ տարազ՝ իր նիւթերուն: Երբեմն յանկարծ կ'իջնէ սովորական պատմումի, սակայն չմոռնալով նորէն անոնց մէջ գնել ընտրուած և փնտռուած բառեր: Իր պատմումը երբեմն կը դառնայ տարադէպօրէն յոգնեցուցիչ: Իր տարապայման հոսումը վտանգած է գիրքին ու պատճառեղած որ զլացուի անոր որոշ նկարագիր մը: Ըսած է ամէն բան, զիտցածը բոլոր, սուրբնեւելու անհուն սիրով մը: Եւ իրապէս ընթերցողը անկէ պիտի սորվի շատ բան, բայց շատ քիչ չափով մը միայն պիտի կըրնայ մօտենալ այն ոգիին որ իրապէս շարժառիթն է եղած այս հատորին հրատարակութեան:

Կուտայ մեր Ոսկեգարը այնպէս ինչպէս արդէն հասած է մեզի մեր պատմիչներէն: Աւելին զոր կը սպասէինք իրմէ իրեւ վերլուծում այդ շրջանի կեանքին, հոգեբանութեան, իտէալներուն, մէկ խօսքով՝ ոգիին, կը մնան դարձեալ սքողուած: Ինչ որ իբրեւ խանդավառութիւն կուզայ մեզի մեր երջան դարու մեծ դէմքերէն ու դէպքերէն, անիմանալի ու խորունկ ժառանգականութեամբ մը փոխանցուած է մեզի արդէն: Ու ան տակաւին կը վարէ մեր ժողովուրդին նաւը իր պատմութեան փոթորիկներուն ընդմէջէն: Զայն ընել սեպհականութիւնը թուղթին, ուրիշ խօսքով Հայութիւնը իր բոլոր առաքինութիւններով արձանացնել գիրքի մը էջերուն մէջ, մենք կը կարծենք որ աւելի քան հանճարի մը գործն է: Գործը մէկու մը որ կարենայ ինք առանձինն ըլլալ մեր ժողովուրդը ամբողջ:

Սրբազան հեղինակը սքանչելի հանդիսութիւնը կ'ընէ մեր ազգային պատմութեան դրուագներուն և Աստուածաշունչին:

ներուն միջև։ Աքանջելի՝ անոր համար, որովհետև ճիշդ նոյն ոգին կ'անդրանցնի մեր և հրեայ ժողովուրդին կեանքը շինող իտէալներուն մէջէն։ Եւ զարը բրաւ Աստուածաշունչը մե՛ր գիրքը, մեր պատմութիւնը այնքան նմանեցաւ անոր ներկայացուցածներուն որ կարելի պիտի ըլլար դայն ևս կոչել նոյնպէս։ Մակարեանք և Վարդանանք ոչ միայն երկու ցեղերուն մէջ նոյն գիծի եկող մարդերուն, այլ նաև նոյն եզրին գերազանց մարմնացումներն եղան։ Աւ Արքայանք այդ նոյնացումները կուտայ կենդանի ու խանդավառ տողերու մէջ, համոզուած կարծես իր ցեղին ալ զննարեալով ըլլալու հանգամանքին։

Ս. Գիրքէն ընտրած իր կտորները, ըլլան անոնք արձակ կամ չափակա՛ն ձևերու մէջ կաղապարուած, տուած է մաքուր աշխարհաբարով և առանց ձևազեղծումի։ Անոնք պիտի կրնան ըլլալ Աստուածաշունչի ի նորոյ աշխարհաբարի թարգմանութեան մը համար՝ սքանչելի նպատակներ։ Իր մէջ անոնք կը մատնանեն թարգմանողի խորունկ ճաշակ մը, և ընտանութիւն՝ մեր նախնեաց գեղեցիկ գրաբարին։

Չէ մոռցած իր ոտանաւորներէն ալ նմոյշներ դնել իր գիրքին մէջ։ Անոնք լաւ յանգաւորութեան են երաժշտական զննացքի մը մէջ դրուած։ Իբրեւ բանաստեղծութեանց չէ որ կը մօտենանք անոնց։ Սրբազանը հեռու է այդ յաւանութիւնը ունենալէ։ Անոնք աւելի գրքի պատմութեան ներուն պատշաճեցումներ են։

Իր գիրքը, ամենայն դէպս, մեր կրօնական գրականութեան կալուածներէն ներս կը բերէ նոր շունչ մը։ Պէտք ունինք ցեղային վերադարձումի մեր նախնեաց կեանքին մէջ, երբ ամենէն աւելի կը սպառնան ձուլումի հեղեղները մեր գոյութեան։ Այսպիսի գիրքեր պիտի կրնան ունենալ ճակատագրական արդիւնք մը, փոխադրելով իրենց պատմութեան մէջէն, ամէն անհատ իր ժողովուրդի կեանքին, ու ամէն ըմբռնում՝ միակ ըմբռնումին որ հաւաքականութեանն է։

Կը սպասենք յաջորդներուն։

ԲԱՏԳԻՆ ԱՅԵԴԱՅ

ԴԻԻԱՆ ՍՈՒՐԲ ՅԱԿՈԲԱՅ

ԻԵ

Ղլրմպիկ Սահակ վրդ. առ եղիազար կաթողիկոս (*):

Շնորհազարդ և երջանկափառ, մաքրափայլ և սրբասունգ, երիցս երանեալ և հոգեակիր, քրիստոսապսակ տեառն մերոյ հայրապետի ամենայն հայոց եղիազար կաթողիկոսի և քաջ հովուապետի և պատրիարք սուրբ յերուսաղիմայ, նըւստ և ստրուկ ծառայից ծառայէ Սահակէ սպասաւոր բանի խոնարհեալ երկրպագութիւն սուրբ դարշապարացդ և համայն աստուածացեալ սուրբ աջոյդ և հարցանեմք զօրպիտութենէ սուրբ հօրդ, զոր ի դառն և ի վշտաշատ և ի բազմաշարժար ժամանակիս կրեցեր ի յանաստուած և ի մոլար արանց և սուտ քրիստոնէից և ի յորովայնամով և յարեցող և յերկաբնակ չԱկոր զայթակեցուցէն՝ լցեալն ամենայն վարդութեամբ և քակիչն երկու սուրբ աթոռոցն և խաւար ածողն ի վերայ հայկազեան սեփին. և խնդրեմք ի յամենազօր երկնաւոր թագաւորէն Աստուծոյն մերոյ, զի զցանկալիդ ամենայն ազանց կարողացուցէ և զօրացուցէ ընդդէմ հակառակողաց քոց և իբրեւ զճահն շիջանելի՝ փառօք պահեսցէ ի պարծանս մեր և ամենայն ազգի։

Գիտութիւն տէրութեան քում եղիցի և շնորհաւորութիւն գերազանց աստիճան հայրապետութեանդ և կաթողիկոսութեանդ եղիցի, Աստուած բարով վայելել տացէ մինչև ի խորին ծերութիւն։ Հա՛յր սուրբ, ահա՛ այստեղս Մինտարճին կաշառ առեալ ի վաճառականացն և երկու բանադրանաց թուղթ գրեաց վասն քո, մէկ ի Հալապ յղեաց և մէկն՝ ի Ստամպոլ և մէկ թուղթ յերուսաղիմայ Աստուածատուր վարդապետին գրել կու տան բանադրանք վասն քո, և Տէր Ղուկասին հետ ի Պուրսա կու զրկեն որ բերէ ի Ստամպոլ Մարտիրոսին տայ։ Արժանի է որ չԱկորն և չԱստուածա-

(*) Ընդօրինակութեան մէջ նամակիս վերնագիրն է «նոյն Ղլրմպիկ Սահակի կեղծաւորեալ թուղթն է առ Վեհն չարաքանեալ զՅակոբ կաթողիկոսն եւ իւրովին կնքեալ»։